

MARJANUCZ LÁSZLÓ:
SZEGED ÉS TEMESVÁR A DÉLVIDÉK REGIONÁLIS CENTRUMAI

A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Historica 8. (Szeged, 2005)

http://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_CSON_EK_SHST_08/?pg=6&layout=s

Délvidéken mást ért a földrajzkutató, mást a történész és mást a közigazgatási szakember. *Mendöl Tibor* 1947-ben a Kárpátmedence tájbeosztásakor 6 nagyobb egységet sorolt föl, ezek egyike volt a 100 000 négyzetkilométert kitevő Alföld. Ezen belül két nagyobb tájegységet különböztetett meg: a Duna-Tisza közét és a Tiszántúlt. Bácskát az előbbibe, Temesközt az utóbbiba osztotta be, míg a Szerémség önálló alföldi tájegységként jelent meg.

Történeti Délvidék mindkettőt magában foglalta. **Történeti földrajzi értelmezésben** ugyanis az, a Mátrától a verseci várhegyig illetve a Duna alsó folyásáig terjedő Alföld déli részét jelenti, benne a délföldi Csanád, Csongrád és Arad vármegyével, illetve a három történeti tájjal (Bácska, Bánát, Szerémség). Van a Délvidéknek egy **szűkebb fölfogása is, eszerint Krassó-Szörény, Temes, Torontál és Arad vármegye tartozik ide, az egykori Temesköz.**

E felosztás néprajzi-etnikai elveket követ: a magyarok lakta nagyalföldtől leválasztja a **poliglott délvidéket.**

A középkorban ez a terület a Duna-Tisza köze déli harmadával és a Szerémséggel az ország éléstárát adta. Gazdag sűrűn lakott gabonatermő tája, melyet a népi táj szemlélet Délvidék néven megkülönböztette a sokkal ritkábban lakott, főleg állattenyésztést folytató északi tájaktól, a szűkebb értelemben vett Alföldtől. A török uralom után a térség újratelepítése a császári adminisztráció elképzelései szerint történt, így az Alföld más területeitől merőben eltérő berendezkedésű-településhálózatú régió alakult ki a 18-19. század folyamán. Ez teremtette meg objektív hátterét a **sajátos bánáti fejlődésnek.**

Mi a Délvidéket történelmi területnek fogjuk föl. Földrajzilag a Duna-Tisza-Maros-erdélyi határhegységek alkotta négyszöget tekintjük annak, ahol a 18. századtól kezdve az első világháborúig három város versenyzett az elsőbbségért: **Arad, Szeged, Temesvár.** Araddal nem foglalkozunk, mert keletebbre eső Maros menti fekvése miatt **Erdély kapujának számított,** gazdasági kapcsolatai a magyar Alföld keleti részével alakultak intenzíven, Makóval együtt virágzó Maros menti városok voltak. Szeged és Temesvár egymással rivalizáló, de egymást jól ki is egészítő partnerekké váltak.

Tanulmányunk a Délvidék önálló történeti-táji régiójának e két regionális centrumhelyzetű városával foglalkozik, külön-külön számba véve a territoriális vezető helyzet egyes elemeit. Pusztán ezen az alapon hasonlítjuk össze a két város mutatóit, jól tudva, hogy az alapvetően eltérő történelmi helyzet miatt valódi összehasonlítást a két város között nem lehet tenni. Nincsenek szervesen összemérhető történeti jegyek, azok alapján ugyanis Szeged természetes összehasonlítható párja Debrecen. Temesvár mint bánáti központ jön szóba, a másik délvidéki „metropolis”, Szeged mellett. A Délvidék állandóbb jegyei közé tartozott a gazdálkodás szerkezete, mert az, természeti adottságoktól is függött.

Az Alföld 100 000 négyzetkilométernyi területéből a XIX. század végén 65 000 négyzetkilométer a szántóföld, 12 000 a legelő. De pl. a szántóföld részesedése eltérő arányokat mutatott. Legnagyobb volt délen, a Bácska, Temesköz és a Körös-Tisza-Maros közének lösztabláin, míg a legterjedelmesebb legelők az egykori árterek hatalmas szikesein alakultak ki a (Nagykunságban ill. a Duna-Tisza köz homoktakaróján). A szőlő és kertgazdálkodás területi aránya itt volt a legnagyobb. A búzatermelés fő területe — ahol a szántó legalább 40%-át elfoglalta — a Tisza két partja, a Duna-Tisza köze, s ezek mentén nyúlt le Kelet-Bácskába és Torontál területére. Az uralkodó jellemvonást nem veszélyeztetve terjedt el Bácskában a zabtermelés /20%/ és cukorrépa termesztés. A kukorica termőterületének aránya dél felé nőtt: Bácskában és a Marostól délre, a Bánságban meghaladta a 30%-ot, sőt Torontál és Temes déli részén az 50%-ot.

A termelésével elkülönült tájak közül ki kell emelnünk a homokos területeket, a Duna-Tisza közét, ahol jelentős a szőlőtermesztés, Kecskemét és Nagykovácsos vidékén egyetlen kert az egész táj. **A nagyarányú szőlőtermesztés Szabadkáiig nyúlt le.** Elkülönült termelésével Bácska is. Fő jellemzője, hogy változatos gazdálkodás folyt, mivel itt kevesebb a legelő, több terület jutott a szántó egészére, s azon a búza, kukorica mellett zabot is termeltek, de bőven termelt a kender, cukorrépa, kender, repce és a komló. Talán ez a **termelési sokoldalúság** is hozzájárult a vidék jómódjához a szegényebb Bánsággal szemben. A táji termelésben mutatkozó különbségek okai között kell megemlítenünk, hogy a déli területek közelebb estek mind a belső, mind a külső piachoz, a terményértékesítés közlekedési-földrajzi adottságai jobbak voltak. Részben ez is hozzájárult a polgári korban bekövetkezett szerkezetátalakuláshoz.

Valamikor a Duna-Tisza közlegelőin hizlalták föl a **göboly marhát** ezerszámra. A XIX. század végére ugyanitt és a Temesközben volt legritkább a szarvasmarha állomány, míg a sok kukoricát termelő Bácskában mérték a legsűrűbb sertésállományt, a legtöbb lovat viszont a Temesközben tenyésztették. A változások alapvető oka a **szemtermelés** súlyának növekedése volt. Ennek megfelelően **malmok** leginkább a fő búzatermő vidékeken működtek: Bácskában, és Temesközben. A **vásárvárosok** közül jelentős malomiparral a századfordulón Temesvár, Arad, Nagyvárad és Miskolc rendelkezett. Szeged felvette velük a versenyt, de kapacitása kisebb volt. Az alföldi városok ipara szerény, a **vásáröv városai** az alföldi termények földolgozásával építettek ki jelentősebb ipart. A feudális kor végén tehát a gazdálkodás különbségei elsősorban a gabonatermelés és kereskedelem térhódításának mértékében jelentkeztek.

Ebből a szempontból a Délvidék (Dél-Alföld) **Bácska, Temesköz, Körös-Maros köz városai** (Szeged, Temesvár, Arad, Szabadka) kerültek előnyös helyzetbe, részben a jó gabonatermő földjeik, részben az elérhető közelségű vízi utak (Ferenc-csatorna, Béga-csatorna, Duna, Tisza) révén. Ezek az előnyök azonban látványosan csak 19. század második felében befolyásolták a városfejlődést. A külterjes gazdálkodást folytató mezővárosok és az intenzív gabonatermelők-kereskedők közötti különbségek fölfedezhetők a népesség szám alakulásában.

A népességfejlődés eltérő üteme mögött a 18. század közepétől megfigyelhető szerkezetváltozás húzódik. Magyarország produktumai iránti kereslet megváltozott, s ez hatást gyakorolt a településhálózat alakulására is. **Növekedett a gabona iránti igény.** Kiviteli szerkezetünkben 33%-ról 15%-ra esett az állatexport a 19. századra, míg a gabona 15%-ról 20%-ra emelkedett.

Míg az **élőállat és bor elsősorban a mezővárosok produktuma** volt, a **gabona és gyapjú zömét a majorsági gazdaság** adta. A 18. század közepétől a legjelentősebb városfejlesztő tényező a gabona fölvasárlása, szállítása és feldolgozása lett. A városok e szempontból kedvező lehetőségekkel rendelkező csoportja került a városfejlődés élére: előbb a Duna menti Győr, Komárom, Pozsony, Pest, később Szeged, Temesvár Arad. A termelést befolyásoló **földrajzi-értékesítési adottságok** mellett az **igazgatás különleges állapota** is hatott a bántási fejlődésre. A Délvidéken belül a **Temesi Bánság önálló régió** volta elsősorban sajátos közjogi helyzetén alapult. Mivel az etnikai-történeti tájak elhatárolása nehéz feladat, világos képpel csak a közjogi határokkal rendelkező történeti térségek esetében rendelkezünk (pl. Királyföld, Nagykunság, Szeged szabad királyi város stb.).

A történeti régió ebből adódó lényeges kritériuma, hogy meghatározott körülmények között alakult ki, és múlt el. A Temesi Bánság hatósági berendezésként 1716-ban jött létre és 1778-ig állt fenn. Működő közjogi alakulatként különleges gazdasági és társadalmi viszonyokat teremtett, melyek az ország egyéb területeitől élesen megkülönböztették. A már eddig kiderült különbözőségeket az ország más tájaitól csak részben magyarázhatók a fejlettségbeli differenciákkal. Ugyanis a különbségek meghaladták a tájképi eltérésekből, a gazdasági ágak eltérő súlyából, a településkép sajátosságaiból fakadó távolságot. Nemcsak mennyiségi meghaladásról volt szó, hanem, más fejlődési útról.

A Bánságot politikai és gazdasági kísérleti telepnek „használta” a hatalom a XVIII. században, s az uralkodó első Magyarországi „örökös tartományává” akarta szervezni. Itt lényegileg törekedtek másra, mint az ország bármely más részében. A különleges hatalmi törekvések földrajzi területe fölölelte az Alföld déli peremét, a **Maros Tisza és az Al-Duna közötti 7151 négyzetkilométeres körzetet**. Nyugati része termékeny síkság (búza, kukorica, szőlő), többi része dombvidék. Gazdaságilag dinamikus és sokoldalú (mezőgazdaság, bányászat, ipar) fejlődés jellemezte tartományként és a későbbi megyei fölosztásban egyaránt. Rögtön hozzátesszük, hogy a Délvidék másik régiója, **Bácska is fejlett mezőgazdaságáról volt híres**, bár kis fáziskésést mutatott a Bánsághoz képest. Ez a termelési profil döntően természetföldrajzi adottságokra vezethető vissza, de Temesvár ipari fejlesztése hatalmi akarat is volt. Jelentősek voltak **a településrajzi különbségek** is. Az Alföld északi peremén és a Temesközben közepes, sőt helyenként kicsi, 3000 léleknél átlagban kisebb népességű falvak jöttek létre, míg belső tájain **óriásfalvak és a tanyavilág**. A déli rész sakktábla alaprajzú, mérnöki tervezésű falvaknak a vidéke, a középső tájék **tartozéktelepülésű mezővárosoknak** adott helyet. Bácska falvai néhol már elérték az óriásfalvak méretét, jóllehet az is XVIII. századi **sakktábla-belsőségű telepítés** volt. A Bácskától és Temesköztől északra található a **tanyás óriásfalvak** területe. Hódmezővásárhely vagy Szeged megélhetésében ez a leglényegesebb vonás, míg Bácska és Bánát gazdagon termő mezőgazdasági tájain **aránylag fejlett városmag jött létre**. Még ott is, ahol a városmag vonzó köre csak a maga közigazgatási területének határáig terjedt, ha az elég tágas volt. Itt tehát nem volt szükséges, hogy **nagy határukából éljenek meg a városok** (Zombor, Zenta, Nagybecskerek, Pancsova). Ezzel szemben az alföldi városok valójában **kicsiny városias magjai egy-egy óriásfalunak**. A városias magok tehát a már meglévő óriásfalvakban utóbb születtek, s létüket az őket világra hozó óriásfalvuk határából táplálkozó gazdagsága tartotta fenn. A nagy határ városiasító hatása abban is megragadható, hogy segítette a falut a vonzókör terjeszkedése szempontjából fontos **vasútvonalak megszerzésében**.

Szegednek — ellentétben a Délvidék más városaival — a középkorban kezdődő, bár közben elhalványodott, de soha meg nem szakadt városi múltja van. Itt **az óriási határ megszerzése** nem kezdete újkori fejlődésének, ami azután óriásfaluban folytatódott és városmag születéséhez vezetett volna, hanem csak közbeekelt esemény. Már régen fennálló város tett szert nagy határra, s életében az utóbbi csak akkor jutott nagyobb szerephez, amikor igazi városias életének tápláló erői átmenetileg ellanyhultak. Szegedet már meglévő régi súlya segítette, hogy a XIX. századi általános városfejlődésből valamennyi más alföldi településnél nagyobb mértékben részesüljön. **Szeged és Debrecen nem óriásfaluból született, mint pl. Nyíregyháza**, de újkori fejlődésében az óriásfalvakhoz hasonlóan **nagy szerepet játszott saját határa**.

Szeged folyami átkelőhely volt a Tiszán a Maros torkolata alatt. Az átkelőhelynek és a két folyó vízi útjának hadászati és forgalmi jelentőségét hangsúlyozta a szoroson a Tisza partján, ármentes szigetekre települt vár és a köréje szerveződő város már a középkorban. Mindkettő fönmaradt a török időkben, de környékükön nagy volt a pusztulás. Szeged iparos-kereskedő népessége ekkor ellanyhult, viszont mint **khász város igen nagy határt szerzett a kiskun pusztákból**. A városias élet föllendülése a Körös-Maros köz, de különösen Bácska és Temesköz újranevesedésével és e tájak virágzó mezőgazdaságának kibontakozásával indult meg: Szeged vonzóköre a XIX. században dél és délkelet felé messze ki terjedt („**a szögedi nemzet**”).

Temesvár településrajzi adottságai annyiban hasonlóak, hogy a hajózható Bega-csatorna mellett fekszik. Korábban a Bánság, a 19. században Temes megye központja. A török alóli fölszabadulás után hamar városias jelleget öltött, és a Bánságra, majd a három vármegyére (Temes, Torontál, Krassó-Szörény) kiható katonai és közgazdasági, közlekedési és közigazgatási gócponttá fejlődött. Ezt a szerepét két évszázadon keresztül megőrizte. Főleg gazdasági súlya miatt maradt meg a termékeny **Bánát központjának**, s a Délvidék legjelentősebb **gyárvárosának** mindvégig. A másik azonosság a városkép sokáig megtartott várjellegéből adódott: a Belvárost a XX. századig köralakban falak vették körül, amely még 1848 előtt is sánccal megerősített erődítmény volt, ahová 3 kapun lehetett bejutni. Tehát a **vár itt is fontos városképző elemnek bizonyult**. Szerkezetileg a várra, belvárosra és a meglehetősen távoli elővárosokra (Josefstadt, Fabrikstadt) tagolódt, amely azonban nem azonos **Szeged története háromosztatásával**.

Végezetül rámutatunk az igen lényeges társadalomtörténeti különbségekre. Szemben, pl. a Nyírséggel **az itteni óriásfalvakban sokrétű, mozgékony szellemű társadalom élt, közöttük sok feltörekvő zsellérrrel**. Ugyanez mondható el a Bánság úri kötöttséget nem ismerő **telepes parasztjairól** is. Temesvár és Szeged regionális centrumhelyzetében, polgárosodásában nagy szerepet játszott előnyös közlekedés-földrajzi adottságuk. Temesvár felemelkedéséhez, pl. hozzájárult, hogy már **a Bánság korai kolonizációja idején is** fontos útvonalak haladt rajta keresztül: az Arad-Temesvár, Szeged — Temesvár és a Temesvár — Lippa közöttiek. A kedvező közlekedés-földrajzi helyzet miatt már az első telepítések során kitüntetett figyelemben részesült ez az ipartelepítésre alkalmas központ és földművelésre alkalmas környéke. Temesvár közlekedési súlyát mutatja, hogy múlt századi vasútvonalai 9 irányban ágaztak el.

Szeged közlekedési helyzete már a török kiűzése után kedvezően alakult. A Budától Nagyszébenig vezető közlekedési főútvonal áthaladt itt is. A fejlődés szempontjából ez fontos tény, mert a főútvonal átszelte a fél országot, s Szegedet az ország központja illetve az Erdély közötti forgalom közvetítőjévé tette. Különösen a hadsereg és hadiszállítások céljaira használták ezt az utat Temesvárig. Pest és Temesvár közötti távolságot a lovas hadiszállító szekér két hét alatt tette meg.

Temesvár szerepe akkor nőtt meg a közúti forgalmazás területén, mikor a Pest-Kecskemét-Szeged-Temesvár közötti közlekedést az 1830-as években tovább építettek Lugos, Karánsebes, Herkulesfürdő és Orsova felé.

Szeged kedvező kereskedelmi fekvése okozta, hogy a Török Birodalom és az osztrák Örökös Tartományok közötti **tranzit forgalomból jelentős hasznot látott**. Kereskedő polgársága ennek révén vagyonosodott meg. Később az Alföld legjelentősebb vasúti gócpontja lett, mert a marosvölgyi (Budapest-Temesvár-Bukarest) és a Nagyvárad-Baja-Fiume fővonalak találkozási pontjánál feküdt. Többek között ez az adottsága, a többi belső alföldi városhoz képest több gyárat és olyan intézményt vonzott magához, melynek hatásköre a megyénél tágabb területre terjedt ki. Regionális súlya nőtt, mikor **egyetemi város lett**. A nagy vonzókörnek, a szellemi gazdasági és politikai téren betöltött központi szerepnek a foglalkozások egyenletesen sokoldalú tagolódása felelt meg.

A két város fejlődési adatait jórészt a *Deák Ernő* által szerkesztett statisztikai gyűjtemény alapján közöljük és elemezzük. Ez a hatalmas történeti adattár **Magyarország szabad királyi városairól szóló történeti információkat gyűjtötte össze és csoportosította különböző szempontok szerint**. Közülük a leglényegesebb adatok földolgozására és egybevetésére vállalkozunk.

Lássuk előbb a **népességi viszonyokat**. Szeged 1785-1840 között 11 778 fővel gyarapodott (20 947-ről 32 725-re), ami 56,23%-nak felelt meg. Ugyanez az adat 1840-1869 között: 37 454 (114,45%), 1869-1910 között pedig: 45 127 (64,30%). Az egész korszakra kivetítve városunk 94 359 fővel gyarapodott, s ez 450,47%-os fejlődést jelentett.

Temesvár demográfiai növekedése arányaiban még ezt is túlszárnyalta: 2. táblázat 1785-1840 1840-1869 1869-1910 1785-1910 65, 54% 105,35% 112, 49% 622, 34% Az 1785-ben számolt 9479 fő 1910-re 68 471-re szaporodott, ami összességében 622,34%-os gyarapodásnak felelt meg Temesvár életében. Mivel Szeged „csak” 450%-ot ért el, Temesvár demográfiai fejlődése sokkal dinamikusabbnak mondható. A különbség a polgárosodás intenzitásával, az urbanizáció eltérő ritmusával magyarázható. **Az urbanizációs szintkülönbség sehol sem mérhető le annyira, mint a népsűrűség és területi nagyság összefüggésein**. Szeged népsűrűségi mutatója 1785-ben 26,1869-ben 88,1910-ben 141 fő négyzetkilométerenként. Temesvár hasonló adatai: 275, 935, és 810. Városunkban 125 év alatt több mint ötszörösére, a szomszéd várban alig háromszorosára emelkedett a népsűrűség. Ennek oka, hogy Szegeden volt hova fejlődnie a népsűrűségnek. Egyrészt benépesíthető földterülete egyszerűen nem összevethető Temesváréval, mert annival nagyobb, másrészt **kiemelkedő közigazgatási státusa, az árvíz utáni rekonstrukció különleges helyzetet teremtettek**. A megnövekedett kereskedelem, és állami — regionális közfunkciók, a megindult iparosodás gyors népességnövekedést indukáltak.

A lakosság városokba húzódása a polgárosodás velejárója. A modern ipar telephelyei korán Temesvárra vonzották a kézműveseket, majd a vállalkozókat és munkásokat. Szeged vonzereje inkább kereskedelmi elosztó és kultúraszervező funkciójából fakadt. Magyarországon a városi populáció növekedésének forrása nagyrészt a mezei népesség volt, de Szegedre nem a nagybirtok elűzte mezőgazdasági elem költözött be, mert határában a kisbirtok dominált. A lakosság mennyiségi szaporodása egyben a városi népesség nagyobb mértékű koncentrációjával járt. Szegeden ez eleve alacsony szintű volt, de Temesvár még így is, az abszolút számokat tekintve, hatszorosan nagyobb lakossági koncentrációval bírt. Érthetőbbé válik a különbség, ha a területi adatokat vetjük össze.

Temesvár területe 1869-ben 3446, 1910-ben 8452 hektár, a növekmény 5 000 hektár. Erre a bővülésre Mehaia falu bekebelezésével (1906) tett szert. Területének megoszlása 1910-ben: 1 093 ha (29,4%) belterület, melyből 773 ha volt beépítve. A mezőgazdaságilag hasznosítható terület nagysága: 2 273 ha. (62, 05 %), ebből szántó 1894 ha, szőlőkert 85 ha., kertek 218 ha.

A külterület összesen: 2570 ha (70, 16 %) Szeged adottságai teljesen mások voltak. Területe 1869-ben kb. 80 000 ha, 1910-ben 81 500 ha volt. Belső területe ugyanekkor: 970 ha (1,19%), mezőgazdaságilag hasznos terület 75 603 ha (92,67%), melyből 36 718 ha szántó, 29 217 ha. legelő 4642 ha szőlő, 3971 ha erdő, 353 ha kert volt. Összes külterület 80 616 ha (98,81 %).

Szeged földrajzi területe Újszeged és Tompasziget-pusztá bekebelezésével (1880) 1 628 hektárral nőtt. Temesvárrott a **belső telek (intravillani)** nem teljes egészében volt lakott. Azaz itt a belsősség kiszámításánál olyan ingatlanokat is számba vettek, amelyek települési szempontból értékesek voltak, így nemcsak mezőgazdasági, hanem **telek (házhely) értéke is volt.** Szegeden a **belső fundus egyenlő volt a beépített városrészekkel,** a statisztika nem adott meg lakatlan zónákat, míg Temesvár belterületén voltak üres foltok. Szeged külterületének túlnyomó részét a mezőgazdaságba bevont területek adták, közöttük mintegy 5 000 ha volt a különbség. így a mezőgazdasághoz kötődés szembeötlő Szeged esetében. Területe 1910-ben közel 10-szer volt nagyobb, mint Temesváré. Holdra átszámított nagysága a századfordulón 142 000 kh volt, ebből 65000 a város tulajdona. **A belterületi arányok Temesvár nagyobb urbanizáltsági fokát mutatják:** az összterület 10%-a volt belterület szemben a szegedi 1,5-el. Szeged nagy külterülete nem jelentett csak külső telket, hanem lakóövezetet is, mivel **a lakosság nagy része földművelő volt és tanyákon élt.** Ezzel együtt a lakosság városi tömörülése sokszorosa a Szegedinek: **többen éltek és dolgoztak a lakosok közül a városban Temesvárrott, mint Szegeden.** Táblázatunk számszerűsítve jeleníti meg ezt az összefüggést.

A népesség regionális megoszlása **Temesvár magas urbanizáltsági szintjét tükrözi:** 1910-ben teljes lakosságának 97%-a tulajdonképpen városlakó, azaz belterületi lakos, idesorolva az **elővárosok népét is,** míg Szegeden a külterületi népesség meghaladta a 35%-ot. A tendencia Szegeden is a városba áramlás volt: 10 év alatt ugyanis 3%-al nőtt a belterületi lakosok aránya ugyanennyivel csökkentve a külterület népességét. **A területi adottságok** oly mértékben eltértek egymástól, hogy a települési létnek teljesen más jelleget, természetet kölcsönöztek. A demográfiai növekedés számai után következzenek az egyéb területek fejlődési adatai.

Temesvár különböző városi funkciói alapján már a 18., de különösen a 19 században helyi lokális alapfokú), városi alap (vonzáskörzeti szintű) és speciális (regionális szintű funkciók ellátására volt képes. Helyi és városi alapfunkciók sorába a lakosság közvetlen ellátását szolgáló, a társadalom irányítását szolgáló intézmények tartoztak.

Már 1848 előtti polgári fejlettségét tükrözte a városi alapfunkciók ellátását biztosító hivatali és művelődési intézmények sora: német és görög szenátus, megyeház, a kamarai adminisztrációs központ és főpostahivatal, só és harmincad hivatal, élelmiszer raktárak, takaréktár, líceum, papnevelde, piarista gimnázium és polgáriskola. Iskolai élete fejlett volt, de nem érte el a szegedi színvonalat. **A Bánság jellegzetes vonásának számított, hogy fiatalsága inkább Szegedre tódult tanulni, mint Temesvárra.** Nemcsak a városi és falusi intelligencia küldte gyermekeit a Tisza parti városba, hanem különösen **a bánáti német földművelők, akik fiaikat tudatosan magyar szóra és kultúrára nevelték.**

Temesvár kultúrtörténetében viszont végig a német jelleg dominált. A vallási élet reformkori intézményhálózata is fejlett volt: püspöki palota, piarista kolostor és templom, ortodox püspökség és zsinagóga. A társadalmi nyilvánosságot szolgáló épületek közé sorolhatók a kórházak, 6 gyógyszertára, színháza, számos vendéglője. Gazdasági üzemei illetve objektumai a céhes kereteken túlmutató szervezetségre utaltak: selyemszövőgyár, papírmalom, olajsajtoló, textil készítő és dróthúzó üzemek a gyárvárosban, nyomda és kaszárnyák működtek benne. A polgárosodás az életminőség javulásával járt. Ezt a városi közösség számára elsősorban a közművek elterjedése tette lehetővé: városi lakóként — pusztán lakóhelye okán — **olyan civilizációs vívmányokat élvezhetett valaki, amilyeneket falusi honfitársai nem.** Temesvárott pl. az egészséges vízellátást 197 nyilvános kút szolgálta az 1850-es években. Az energiaellátást gázművek biztosították 1857 óta, helyükre 1887-ben az elektromos művek léptek, melyek 1893-tól városi rendszerré sűrűsödve Európa egyik legkorszerűbb kommunális hálózatát adták. Erre alapozva indult meg a villamos járat is. A századfordulón már csatornázott volt a város. Zálogház, mérték hivatal, hotel, színház (bérbe adva), vágóhid, jéggyár, téglagyár, kőbánya jelezte a polgári társadalom és tőkés gazdaság igényei által életre hívott intézményeket. Hitelintézeti adatai (16 bank, 6 takaréktár, 7 hitelszövetkezet kezelte) fejlett pénzügyi életről tanúskodnak. Egyházi intézményeik (3 római katolikus plébánia, 1 görögkatolikus plébánia, 4 ortodox hivatal, 1 evangélikus, 1 református, 1 izraelita hitközség, 10 szerzetes rend, 18 templom, 11 kapella, 1 imaház) azt mutatják, hogy **itt valaha sokfajta vallás és kultúra fért meg egymás mellett.** Ennek megfelelően két fontos egyházi hatóságnak is székhelyet adott Temesvár: a római katolikus és görögkeleti püspökségnek. Nevelési intézmények voltak: 8 óvoda, 23 elemi iskola, 1 gazdasági ismétlő iskola, 2 ipariskola, 1 kereskedelmi iskola. A hivatalos besorolás az ipariskolát és kereskedelmi iskolát a nevelési intézmények közé helyezte. Ez azzal magyarázható, hogy a szakterületre fölkészülés alapfokán kereskedelmi nevelésben részesítették a tanulókat, azaz ebbéli tehetségeiket fejlesztették elsősorban. Képző intézmények közül a következőket regisztrálták 1910-ben: Római Katolikus Püspöki Líceum, 2 felső gimnázium, 2 lány felső iskola, tanár-, tanító-, és óvónőképző, ipari szakiskola, felső kereskedelmi iskola, 1 polgári fiúknak és 4 polgári lányoknak, 1 városi zeneiskola, 1 kadétképző valamint a vakok és süketek intézete. A képzést közép- és felsőfokú intézetek szolgálták, melyekben **igazolt műveltséget (érettségi) illetve középszintű szakképesítést (tanítóképző) lehetett szerezni.** Ugyanebben az időben az alábbi kultúrintézeteket mutatták ki: 7 nyilvános könyvtár, 2 múzeum, színház, 17 nyomda, 25 periodika. 132 egyesület, kör kaszinó. Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy a **polgárság művelődési igényei széleskörűek voltak,** a társadalom önszerveződése (egyletek) magas szintet ért el. Egészségügyi hálózata (6 kórház, 13 patika, 7 melegfürdő, 3 uszoda) a polgárság gazdasági erejét és differenciált igényeit mutatja, de ezek egyben regionális szolgáltató funkciót is betöltöttek.

Regionális funkciói közül kiemeljük megyeközpont státusát, hetipiac és évenként 5 országos vásár tartását, mely utóbbi 5 napig tartott. Polgári kori centrumhelyzete természetes módon következett korábbi szabad királyi jogállásából. Temesvár 1791-ben lett szabad királyi, 1876-tól törvényhatósági jogú város. Ezzel a közigazgatási státussal bírt Szeged is, de ott ez történeti kiváltságokat jelentett, amelyek fölgyorsították a polgárosodás folyamatát. Temesvár kiváltság levele azonban nem múltbéli előjogokból táplálkozott, hanem **azt az új hatalmi helyzet szülte**. Bár ez nem gátolta gyors polgári fejlődését, sőt még erőteljesebben mozdította elő, mégis azt bizonyítja, hogy a középkori és a Habsburg kolonizációban újjászülető Temesvár között **csak településtörténeti kontinuitás áll fenn, társadalmi nem**. Gazdasági fejlettségének mutatói tükröződtek a **nagyüzemek számában**. 1890-ben 19 üzem dolgozott 50, 3 100 és 1 1141 munkással. 1910-ben 38 üzemben dolgoztak 20-50 fő között, 12-ben 50-100 között, 11-ben 100-1000 között, és egyben 1593-an. Munkáslétszámuk alapján 2 vásárváros emelkedett ki: Miskolc és Temesvár. Utánuk következett Arad, Nagyvárad, de fölvette velük a versenyt a Szeged és Debrecen is az Alföld belsejében Magyarország egyik meghatározó iparágában, a szesziparban sokáig Arad vezetett, de a 19. század végén már Temesvár állt az élen. A cukorgyártás egy része a bácskai cukortermelő vidékeken helyezkedett el. (Nagybecskerek, Újverbász), itt a Bánság nem játszott jelentős szerepet, de számottevően alakult sörgyártása. A növényolaj gyártás színhelye a Nyírség és a Délvidék volt. Délvidéken működtek a jelentősebb keményítőgyárak, míg nagy dohánygyárak csak Temesvárott, Szegeden és Debrecenben termeltek. Szeged és Temesvár a bőr- és műtrágyagyártásban is élen járt. **Messze kiemelkedett viszont Arad és Temesvár**, tehát a két vásárváros fémipara és gépgyártása, míg a Maros és a Tisza olcsó vízi útjain érkező fa táplálta Szeged fűrésztelepeit. Szeged számított az ország legjelentősebb hentesáru-központjának Debrecen és Gyula, mellett. Ezen kívül itt jött létre az alföldi bútorgyártás központja. A nem jelentéktelen alföldi textilipar a gazdag nyersanyagra támaszkodó kender- és lenfeldolgozásra épült. Ezen a területen messze megelőzött mindenkit Szeged, utána Dél-Bácska következett. A textilipar egyéb ágaiban viszont (posztó, szövet szőnyeg és kalapkészítés) Temesváré volt a vezető szerep, ahol régóta folyt selyemgyártás és pamutfeldolgozás. Iparvidékekről nem beszélhetünk az Alföldön, de kiemelhetjük Dél-Bácskát ahol gyökeret vert a malomipar, cukor, sör-, len-, és kendergyártás mellett némi selyem és gyapjúipar.

Egy fokkal szerényebb volt ennél a Temesköz mezőgazdasági és textilipara. Az ipar a városba tömörült, mert vasúthálózati csomópont volt, vagy mint fogyasztópiac utóbb vonzotta magához a gyárakat. A termelés objektumait mindkét városban számtalan gazdasági egyesület, társaság egészítette ki, a szakmai érdekvédelmi szervezetektől kezdve (iparegyesület, ipartestület), a biztosítótársaságokon át (Temesvárott 10, Szegeden 12), ipari és kereskedelmi RT-kig. Temesvár kommunikációs eszközei is igen fejlettek voltak: 6 posta távíró és telefon hivatal, 2 pályaudvar, 1 vasútállomás, 9 vasútvonal segítette.

Szeged hasonló mutatóira térve kiemeljük, hogy 1719 óta szabad királyi város, ami a privilégiumok hasznosításában nagy időelőnyt jelentett az 1791 óta kiváltságolt Temesvárral szemben. A két város jogi karakterében 1876-ban következett be közös változás: törvényhatósági jogú települések lettek. Szeged topográfiája tagolt: valamivel alacsonyabban (84 m) feküdt, mint Temesvár (92 m), a Tisza két partján húzódott közigazgatási területe, mely a régi városban további 4 közigazgatási egységre bomlott (Palánk, Rókus, Felső- és Alsóváros). Ezek történelmi képződmények, a tulajdonképpeni igazgatási központ, a civitas (palánk) mellett a gazdasági szerepkör és az ehhez igazodó társadalmi arculat formálta

Alsóváros és Újszeged mezővárosias, Felsőváros és a belőle kinőtt Rókus vízi foglalkozású és iparos profilját. **Középületi topográfiája** is ezt a tagoltságot tükrözte: minden városrésznek saját katolikus temploma volt. Szeged görög lakossága a belvárosban ortodox templomot emelt, míg zsidók imaházzal rendelkeztek ugyanott 1848 előtt. Hivatali épületei a tanácsház, só és harmincadhivatal, postahivatal voltak, melyeket iskolái (piarista gimnázium, líceum, és nemzeti iskola) egészítették ki. Fényes Elek „jó karban álló katolikus gymnasium”-nak és „philosophiai lyceum”-nak emlegeti a „kegyes oskolabeli atyák” vezette iskolát, mely kitűnt a fizikai eszközök gyűjteményével. Fölsorolásában említi még a „capitalis oskolát”, a „roppant polgári ispotályt”, kaszárnyát, több gyógyszertárat és vendégfogadót.

Az egykori vár országos fenyítőházként (börtönként) szolgált, magyarországi rabok mellett ausztriai foglyokat is őriztek benne. Előtte húzódott a Tiszán átvezető hajóhíd. A nyilvánosság igényeit szolgálta a polgárkórház, több patika, a kaszinó és néhány vendégfogadó. Csak a belvárosban épültek több emeletes házak, egyébként mindenütt földszintesekben laktak az emberek. Még 1900-ban is a házak 96,17%-a földszintes volt. 1840-ben összeírt gazdasági objektumai: könyvnyomda, szódagyár, kb. 80 vízimalom, szappangyártás és hajóépítés.

A két város társadalmi szerkezetének vizsgálata elsősorban az etnikai és vallási sokszínűség különbségeire illetve hasonlóságaira hívja fel figyelmünket. **Szeged társadalmi túlnyomó részt magyar nemzetiségű** (1910-ben 95,82 %) és római katolikus (1910-ben 87,85 %), ebben élesen elütött a **multikulturális Temesvártól**. Szeged magyar etnikuma és katolikus vallása hegemon helyzetbe jutott, s ez a társadalmi egyöntetűség 1945-ig fennmaradt. Fontos összefüggésre mutatnak rá a népesedési adatok. A polgárosodás 1880 és 1910 között növelte a magyar nemzetiségűek arányát 92%-ról 96%-ra, addig a római katolikusok súlyát ugyanezen időszakban 92,27%-ról 87,85%-ra vetette vissza. Ennek oka az **asszimiláció**, mely a különböző vallásfelekezet híveiben növelte a magyar anyanyelvűek számát. Temesvár nemzetiségi és vallási megoszlása egyedi.

Abszolút többségbe a németiség jutott 1880-ban, de 1910-re ez relatív többségre változott. A számsorok azt tanúsítják, hogy a városnak két meghatározó népcsoportja volt: **a magyar és a német**. Együtt a város népességének több mint 80%-át adták 1910-ben. A románok legnagyobb arányt 1840-ben képviseltek (17%), de ez 1910-re 10% körüli szintre süllyedt. Mindenesetre a hivatalos statisztikai adatok nem támasztják alá azt a vélekedést, mely a románság 19. századi etnikai túlsúlyát látja Temesvárott is. **A szerbek számbeli súlyának csökkenése történelmi trend volt az akkori Magyarországon**. Szegeden szinte teljesen beolvadtak a város életében egykor meghatározó szerepet játszó szerb lakosok, és Temesvárott is csökkenő tendenciát mutatott népességen belüli arányuk. A többi nemzetiség jelenléte szociológiailag alig mérhető, inkább annak bizonyítéka, hogy a szisztematikusan fölépített iparváros lakossága ténylegesen sokszínű lett. Érdekes vonatkozása van az „egyéb” kategóriának. 1840-i megoszlást csak viszonyszámokban megadó táblázat 22%-ra tette ezt a csoportot, de zárójelben azt tüntette föl, hogy ők lényegében magyarizált görögök. Ez a megjegyzés több szempontból is pontatlan. Ugyanis a magyarizálás alanyaiként nem népcsoportot, hanem vallási közösséget ad meg. Nem tudni, hogy a „görög” főnév a magyarizált ortodoxokra, vagy a már magyarként nyilvántartott „görökatolikusokra” vonatkozott. A „görög” megjelölés túl általános, mögötte szerb, de román tömegek is állhattak. A **„magyarizálás” sem adekvát kifejezés**, mert a kor még nem ismerte a mesterséges asszimilációt, de a **természetes beolvadás** általában megfigyelhető volt a szabad királyi városok polgársága körében.

Temesvár esetében pusztán az a gond, hogy ott természetes módon inkább **a németiséghez, és nem a magyarsághoz lehetett hasonlítani.** Ugyanilyen bizonytalan kategória a szerbek 5,10%-os aránya (1880) mellett föltüntetett fogalompár: **szerb-horvát.** Ez nyilván a nyelvi egységre kívánt utalni, mer más összefüggésben egyszerűen nem lehet használni. Temesvár lakosságának főnti nemzetiségi viszonyaihoz igazodott vallási tagolódása. Római katolikusok alkották a többséget: már 1840-ben 51,13 %-ot tett ki arányuk, ez 1880-ra 65,40, 1910-re 67-re emelkedett. Katolikusok két nemzet tagjai lehettek: magyar és a német. Éltek görögkatolikusok is a városban, számukat 1880-ban 598-ra tették (1,77%). Ez 1910-re 1,03-ra csökkent, ami azt mutatja, hogy a vallási unió nem sikerült. Ennél fontosabb, hogy az 1840-ben még 40%-ot kitevő ortodoxok 1880-ra 14,47%-ra estek vissza, és 1910-re is csak egy százalékkal korrigálták pozíciójukat (15,47%). Ez olyan mértékű pozícióvesztés, amelynek összetett történeti okai vannak, de azokat jelen okai vannak, de azokat jelen tanulmányunkban nem tárgyalhatjuk.

Fordítsuk figyelmünket a társadalmi szerkezet egy másik aspektusára, a **foglalkozás szerkezetre.** A más irányú fejlődés már a 18. század végén megmutatkozott. Mind a József-féle népszámlálás, mind a reformkori országos összeírás az eltérő alapokra figyelmeztet. A két város reformkori társadalomszerkezete jelentősen eltért egymástól. Jelentős különbség hogy a reformkorban **Szegeden jelentős a város lakó nemesek és a zsellérek aránya,** míg **Temesvárott a polgárállásúak és ipari-kereskedő foglalkozásúak** domináltak. Az 1840-es kimutatás szerint Szegeden a legfőbb megélhetést a mezőgazdaság biztosította, utána az állattartás, kézművesség és a kereskedelem következett. Egyik helyen **sem volt azonos a városi lakosság a polgársággal.** Ha azon elsősorban az iparosokat és kereskedőket értünk, Temesvár kevesebb mint feleannyi összlakosságán belül **nagyobb az iparosok aránya.** A tradicionális társadalmi rétegek (zsellér, paraszt) inkább Szeged társadalmát jellemezték, míg az iparos-kereskedő elem Temesvár jellegadó rétegének számított. 1785-ben Temesvárott 35, Szegeden 957 parasztot írtak össze, viszont a temesvári 125 honoratiórral szemben 29 szegedi állt szemben. A polgári kor társadalomszerkezete még jobban tükrözte a két város fejlődésében megfigyelhető eltéréseket.

6. táblázat: Temesvár foglalkozási megoszlása

A mezőgazdasággal foglalkozó népesség a temesvári társadalom 1,9, a szegedi 16%-át alkotta 1910-ben. Ezzel szemben az iparban foglalkoztatottak aránya mindkét helyen megközelítőleg 23% volt. A kereskedők megfelelő arányszámai: 5 illetve 3%. A közszolgálati és szabadfoglalkozású értelmiség aránya 4,16 % illetve 2,21%. Az állami, törvényhatósági és városi tisztviselők tartoztak ide, valamint az ügyvédek, orvosok, okleveles gyógyszerészek stb. **Temesvár társadalma valamivel polgárosultabb volt.** Fő oka, hogy a tradicionális keresetmódok visszaszorultak, a modern foglalkozási csoportok szerepe megnőtt. A forgalmi szektorokban dolgozók, **a szabad foglalkozásúak nagysága lényegesen meghaladta Szegedét.** Szegedet vizsgálva kitűnik, elsősorban **mezőgazdasági város** volt. Viszont lakosságának csak relatív és nem abszolút többsége foglalkozott földműveléssel. A polgári kor foglalkozási megoszlása már jelentős korszerűsödést mutat. A mezőgazdasági keresők aránya az 1869-es 20,37 %-ról 15,64 %-ra csökkent, míg az ipari és kereskedelmi foglalkozottak mutatója 6,79%-ról 12,38 %-ra nőtt. Ugyanez a viszony szám a hitelintézetek és közlekedés keresői esetében: 1,57 % illetve 5,15 %. Érdekes, hogy csökkent a közszolgálati keresők aránya ugyanezen időszakban 2,99-ről 2,21-re, hasonlóan a napszámosok rétegéhez, melynek keresői 5, 24-ről 2,50 re, közel felére estek vissza.

Az 1910-i statisztika 38,7%-ban adta meg az őstermelők arányát, míg az iparban a lakosok 23,9%-a dolgozott. A kereskedelemre 6, közlekedésre 7,7, közszolgáltatásra és szabadfoglalkozásra 5,5 % jutott. Ha a modern keresői szektorok arányszámait összeadjuk, 37,6%-ot kapunk, amely kiegyenlítette az agrárágazat mutatóit (38,7%). **Ez lényegében a hagyományos megélhetés és a polgári szakmák egyensúlyát mutatja.**

A városi funkciókat az alábbi intézmények biztosították 1910-ben. **A törvényhatósági jogot gyakorló magisztrátus és a közgyűlés birtokolta a hatalmat.** Közművei (vízmű, Központi Gáz és Elektromos Művek RT szegedi telepe) a magas színvonalra jutott urbanizációt bizonyítják. A közvilágítást 915 utcai petróleumlámpával oldották meg, és a belvárost teljes mértékben csatornázták. Ezen kívül gőzfürdő, fertőtlenítő állomás, közvágóhíd alkották a legfontosabb kommunális üzemeket a századfordulón. A hiteléletet és pénzforgalmat 6 bank, 3 takarékpénztár valamint 6 hitelszövetkezet fogta át. Az egyházi élet kiterjedtségét 10 templom, 6 kápolna, 2 zsinagóga 9 imaház valamint 4 szerzetes rend működése jelzi. A gyermekek nevelése 8 óvodában, 67 elemiben 1 ipariskolában s 1 kereskedelmi iskolában zajlott. A kultúrintézmények között 45 nyilvános könyvtárat, 4 múzeumot, 1 színházat, 16 nyomdát és 12 periodikát találunk. Működésüket a lakosság önszerveződése egészítette ki: 76 társaság, klub egyesület nyújtott tagjainak a társadalmi állásnak, gazdasági tevékenységnek és érdeklődési körnek megfelelő társas érintkezési alkalmat.

A városi alapfunkciók ellátása mellett **Szeged regionális központi szerepének is megfelelt.** Heti két (szerda, szombat) piaca nagykiterjedésű tanyavilágát vonta be a városi ellátás folyamatába. **Országos vására** interregionális termékcsere-tett lehetővé. Nagyüzemei közül 1910-ben 3 olyan akadt, ahol közel 1000 fő dolgozott, ez már valódi nagyüzemi koncentráció, részben Szeged széles földrajzi bázisterületéről verbuvált munkásokkal. A nagyüzemek száma 62 volt, ebből 36 21-50 fő közötti munkáslétszámmal bírt, 15 51 és 100 fő közötti munkást foglalkoztatott, a fennmaradó 11 üzem számított valódi nagyüzemnek. Ez a mutató természetesen gyengébb **a kezdettől fogva iparos profilú Temesvárnál,** de a korábbi viszonyokhoz képest előrelépés. Szegeden 1900-ig ugyanis nem volt jelentősebb (500 munkásnál többet foglalkoztató) nagyüzem. A századforduló gazdasági föllendülése itt is meghonosította a nagy ipari vállalkozásokat, s ha **a város nem is lett régióformáló iparindusztriális centrum,** néhány nagyüzeme közigazgatási határain messze túl sugárzott.

A városi jelleg fontos vonása az **egészségügyi helyzet.** Ennek nyilvános intézményeit 7 kórház, 20 patika, egy melegfürdő és két uszoda alkotta. Míg a népiskolák alapvetően nevelési intézménynek számítottak, a képzést kifejezetten **felsőbb iskolákban** folytatták. A korábbi középiskolák mellett működött egy főgimnázium, a minoriták felső gimnáziuma, 2 fiú és 2 lány polgári iskola, ipari szakiskola lányoknak, felsőkereskedelmi, városi zeneiskola, bábaképző, felsőreáltanoda, lány felső iskola, tanárképző, tanítóképző, erdészeti szakiskola, és ipari szakiskola. Külön intézményben foglalkoztak a vakokkal és süketekkel.

A lakosság kommunikációját, kapcsolattartását különböző hivatalok biztosították. 6 posta, 5 telefon- s 1 távírda hivatal állt a lakosság rendelkezésére. **A földrajzi mobilitást** pályaudvar - ebből 4 külterületen — 7 vasúti megállóhely és 5 vasútvonal segítette. A két város eltérő gazdasági súlyát mutatja a kereskedelmi kamarák szervezésének története. A kereskedelmi és iparkamarák területi beosztása az első szervezéskor még nem számolt Szegeddel, **miközben Temesvár az egész Délvidék központja lett.** Szeged a pesti kamarai központhoz tartozott ekkor. Nem sokban változott a helyzet a kamarai területek második szervezésekor 1868-ban: Temesvárról leválasztották a Szerémséget, Szeged besorolása változatlan maradt. A város előkelőségei, a Lloyd-társulat, az ipartársulat erős lobbitevékenységbe kezdett az önálló iparkamaráért.

Hivatkoztak az ipar és kereskedelem valamennyi ágában elért önállóságra, fejlődésre. Szem előtt tartva az aradi, temesvári és budapesti kamarák területi, népességi és gazdasági viszonyait, javasolták a **szegedi kamarai körzet kialakítását** Csongrád és Bács-Bodrog vármegyéből, Torontál és Pest megye közeli részeiből illetve Zombor, Szabadka, Újvidék, Baja és Hódmezővásárhely városok területéből. Pest és Torontál kivételével a javasolt területekből **létre is jött a szegedi Kereskedelmi és Iparkamara 1890-ben.**

Tanulságos egybe vetni a megvalósult tervet **Vedres Istvánnak Duna-Tisza csatorna létesítésére irányuló reformkori javaslatával.** Vedres külön tanulmányt írt, hogy megnyerje Szeged városi tanácsát. Ebben Szegedet olyan helynek írta le, mely a „*Bánát közepének*”, Erdélynek és Török tartománynak „*uttyában*” volt. Vagyis amit ezekről a helyekről Pestre vagy Bécsbe szállítottak, az mind keresztül ment Szegeden. Nagy forgalmúnak írta le, mely télen **nyáron tele volt szekérrel, az emberek föl, s alá járkáltak, miközben magyar, rác, tóth, oláh és sváb beszédet lehetett hallani.** Temesvár kamarai ható köre nagyjából az egykori Bánság övezetét fogta át. Ezzel a területtel Szeged csak az újabb korban jutott intenzív gazdasági és kulturális kapcsolatba. A **reformkori hídvámjegyzékek** adatai arról tanúskodnak, hogy Szeged vízi úton bonyolított kereskedelmi kapcsolatai az ország keleti és nyugati részével voltak aktívak. Az 1847-ből való bejegyzések a „*honnán*” rovatba Szegedet, Aradot, Szolnokot, Csanádot, Csongrádot jelölték meg a legtöbbször. Ezek a helységek szerepeltek tehát leggyakrabban az árumozgás gyakori kiindulópontjaként a jegyzékekben. A „*hová*” rovatban legsűrűbben szereplő város Pest és Győr, fölfelé pedig Szolnok és Arad.

Szeged ebben az időben az egész alvidék gabonakereskedését kezében tartotta. A közlekedési eszközök fejlődésével, a vasúthálózat kiépítésével azonban veszített központi jelentőségéből, mivel a folyó mellett fekvő és a vasúti állomással rendelkező helyek lehetőséget kaptak termékeik forgalomba hozatalára. A gabonakereskedés eddigi központjától elhúzódtak az új vonalak, s azóta Szeged jobbra közvetítéssel foglalkozott. A 19. század második felében inkább város rohamos fejlődésen ment keresztül, de Szegednek csak ekkor sikerült végérvényesen bizonyítani, hogy nagy vidéknek központja, s a fővárostól teljesen független közgazdasági viszonyok közt élt. Temesvár iparosodottsági szintjét nem érte el, de a regionális forgalom összpontosítását megvalósította, s biztosította úgy a behozatal, mind kivitel önállóságát.

Temesvár fejlett gyáripari központ volt. Szeged nagy földművelő város. Gazdag vidékének termékei mennyiségben és értékben túlszárnyalták a gyári ipar és más üzleti ágak hozamát, míg a „szomszéd vár” előállított éves termelési értéke túlnyomó részt az iparból származott. Szeged vagyonosodása jórészt a mezőgazdaságon alapult, ugyanakkor gazdasági termékeinek földolgozása, piacra juttatása, kereskedelmének és iparának tekintélyes hányadát foglalkoztatta. Temesvár gazdasági szerkezetében dominált a gyárüzem: gép-, textil-, dohány-, cipő-, szesz-, malom-, fa- és söripar. Az ebben a szektorban előállított termelési érték messze megelőzte a forgalomból származót, bár az sem volt jelentéktelen. Szeged ipari struktúrája az egyes területek eltérő súlyát mutatja: vezetett a malomipar, a kender- és len feldolgozás, fa-, dohány-, szesz — és élelmiszeripar (tarhonya, paprika, szalámi) valamint az építőipar, bár a gépipar is erős fejlődésnek indult a századfordulón. De ebből is látható, hogy **Szeged ipara jórészt mezőgazdasági nyersanyagok földolgozására épült.** Kölcsönhatás mutatkozott a helyi és regionális forgalom élénksége, illetve a szaporodó műmalmok, szeszőzdek szükségletei között. Temesvár gépipari termékei, ruházati cikkei magas minőséget képviseltek, s jelentős ipari exportot biztosítottak.

Szeged a gabonaneműek helyi földolgozásával exportálható **lisztet és szeszt** állított elő, amely komoly nemzetgazdasági eredménynek számított, de itt összpontosult egész Alsó-Magyarország **fakereskedése**. Régi nevezetes ága volt az alvidék termelésének a **len és kendertermesztés**. Gyáriparra szervezett kikészítése a kenderüzlet súlypontját Bács megyéből Szegedre helyezte át.

Összegezve az ipar és kereskedelem területén tett összehasonlításokat, Temesvár korán szerzett előnyét Szeged sok tekintetben csökkentette, de a gabonatermés árucikké alakításának volumene még mindig elmaradt a temesvári arányoktól. Pedig a századfordulón az egyre csökkenő gabonaár ellensúlyozására a termények minél nagyobb hányadának ipari terméké földolgozásával lehetett válaszolni. Bizonyos városi funkciók fejlettsége Temesvárotnál (felső és középrétegek aránya, kommunális művek, gazdasági szerkezet) volt magasabb, másoké (kereskedelmi elosztó, kulturális kisugárzás, ipari földolgozás) Szegeden. Összességében mindkét települést a városok hierarchikus rangsorában **a teljes értékű regionális centrumok közé sorolhatjuk**.